

DEMIURG NAHODILOSTI A CHAOSU VYDAL SVÉ ÚSTŘEDNÍ DÍLO

DOI: 10.18267/j.polek.1108

Jaroslav Daňhel*

Nassim Nicholas Taleb: Antifragilita: jak těžit z nahodilosti, neurčitosti a chaosu (Antifragile: Things that gain from disorder)

Praha – Litomyšl: nakladatelství Paseka, 2015. 1. vydání. 540 stran.
ISBN 978-80-7432-498-7.

Demiurg nekonvenčního myšlení, filozof a ekonom N. N. Taleb, který ve svých bestselerech kladé provokativní otázky a nabízí jejich originální řešení, deklaruje poslední knihu, obsahově úzce navazující na předchozí *Zrádnou nahodilost* a *Černou labuť*, za své shrnující ústřední dílo. K základním myšlenkám předešlých knih ohledně významné role nepředvídatelných událostí a nahodilosti v našich životech zde přidává téma potenciálně pozitivní role neurčitosti, chaosu a volatility. Jde o kategorie, kterých se instinktivně spíše obáváme, a Taleb nám dává srozumitelný návod, jak lze z nepředvídatelných událostí těžit a dosáhnout tak nejen vůči nim jisté odolnosti, ale nakonec i vyššího stavu. Tento vyšší stav nazývá „antifragilitou“ – a charakterizuje ji jako vlastnost, která je určitým protijedem proti nahodilosti a vědecky neuchopitelným „černým labutím“. Pochopíme-li a přijmeme-li autorovu konsekventní argumentaci, budeme pomocí antifragilních přístupů schopni úspěšněji čelit dnešnímu hektickému, nejistému a překotně se měnícímu globálnímu světu. Antifragilita nám totiž dovoluje v Talebově duchu „přenést se přes vlastní neznalost a jednat, aniž bychom svému jednání rozuměli – a přesto si počínat správně“ (str. 8).

Kniha, skládající se ze sedmi relativně samostatných esejů (částí), obsahuje aplikaci jediné ústřední myšlenky, kterou tyto jednotlivé eseje prohlubují či zavádějí do souvisejících oblastí – především filozofie, politiky, ekonomie, etiky, epistemologie a obecné metodologie věd. Ve všech sedmi částech knihy se autor vyjadřuje k těm nejzávažnějším otázkám současné lidské existence, slovy autora „je jakousi souhrnnou mapou světa, viděnou optikou fragility“ (str. 23).

Ústřední myšlenkou je anticipace kategorií neurčitosti, nahodilosti, pravděpodobnosti, stresorů, chaosu a vůbec jednání ve světě, jehož fungování nerozumíme a jehož vlastnosti a prvky jsme dosud plně nepoznali, tedy na jednání v současném složitém globálním světě, ve kterém jsou určujícími faktory nahodilost a také komplexita, vytvářející vyspělé technologické systémy, rubem je pak jejich zvýšená zranitelnost a stoupající role „černých labutí“. Komplexita totiž vede k řetězovým reakcím a k mnoha nečekaným následkům, přitom komplexní systémy nevyžadují složitou regulaci, svědčí

* **Jaroslav Daňhel** (Jaroslav.danhel@vse.cz), Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví.

jim maximální jednoduchost, v moderním světě se ovšem právě jednoduchost prosazuje velmi obtížně. Podle názoru Taleba si s černými labutěmi nedokážou inteligentně poradit ani vlády ani trhy – na rozdíl od přírody, která je k tomu optimálně uzpůsobena – a trhů tradičního, prastarého typu (str. 130).

Kdo zná předchozí Talebovy knihy, zjistí, že autor, považující se za skeptického empirika, každou svou další knihou významně posiluje argumentaci ve prospěch aplikace měkkých kognitivních přístupů ke zkoumání a poznávání stavů světa, zejména pak těch, jejichž nastupování leží zcela mimo rámec lidské předvídatelnosti a vědecké uchopitelnosti. Ambicí recenzenta je zdůraznit ty Talebovy myšlenky z poslední knihy, které se týkají nejozřejavějších aktuálních problémů současného globálního, především ekonomického a finančního světa a které vnášejí do našeho života mimořádně inspirující pohled optikou nekonvenčního myšlení jednoho z nejoriginálnějších myslitelů soudobé historie.

Naše ekonomická současnost je stále determinována proběhlou finanční a ekonomickou krizí, která vytvořila zcela nové prostředí, v němž selhávají historicky osvědčené, tradiční nástroje finanční a měnové politiky. V Evropě je situace dále komplikována byrokratickým fungováním integračního uskupení Evropské unie a zejména silným politickým tlakem na zachování jednotné měny eurozóny, přestože ekonomiky členských zemí platících eurem vykazují zvyšování heterogenity s jednotnou měnou prakticky neslučitelné. Celková zadluženost oproti stavu na počátku krize se výrazně zhoršila, dokonce natolik, že opakování fiskalizací ztrát z roku 2008 už není v dnešních rozměrech zadlužení možná. Talebova glosa: růst hrubého domácího produktu lze dosáhnout prostřednictvím zadlužení bez námahy, ekonomika se ovšem může v budoucnu pod tíhou splácení zhroutit. Hospodářsky růst zatížený fragilitou nemá smysl nazývat růstem. Ekonomický růst ve zlaté éře průmyslové revoluce, které přineslo Evropě výsadní postavení, byl velmi pozvolný, činil méně než jedno procento, byl však reálný a na rozdíl od dneška nedoprovázený fragilitou.

Jistě máme všichni v paměti období na přelomu milénia, které bylo označováno jako období „great moderation“ a bylo obecně ekonomy považováno za pozitivní vývojovou etapu, klesalo tržní a i kreditní riziko, vzápětí ovšem na toto zklidnění navázala destrukce ničivou krizí. V této souvislosti Taleb používá pojem modernita (kapitola 6, 7, a 8) právě pro stav, kdy lidé systematicky uhlazují neuspořádanost prostředí a odstraňují volatilitu a stresory, podle jeho názoru se tím lidé vzdalují svému přirozenému, nahodilosti prodchnutému prostředí. Zdůrazňuje, že neexistuje stabilita bez volatility. I když v Talebově pojetí má modernita i své kladné stránky, její hlavní negativum vidí v atmosféře příliš silné víry ve vědecké prognózy bez ohledu na oblast, jíž se týká, kritizuje ji za naivní víru ve vše, co se tváří jako věda. Taleb dokonce spatřuje základní příčinu krize ve snaze „krále všech fragilistů“ Alana Greenspana ztlumit cyklus konjunktur a krizí, jež způsobila hromadění skrytých rizik, která posléze podminovala celou ekonomiku.

V období „great moderation“ k fenoménu nadměrného zadlužování přispěl tehdy populární směr zvaný „risk based approach“. Pod dojmem snížené volatility hospodářských čísel a s tím souvisejícím poklesem realizace podnikatelských rizik představitelé tohoto přístupu podleli iluzi, že riziko, včetně rizika kreditního, je jev, který je matematicky snadno uchopitelný, tudíž modelovatelný a předvídatelný. V takovém determinovaném prostředí pak podle zastánců tohoto směru není třeba se bát kreditního rizika, jinými slovy, nebát se dluhů. Pozdější volatilní vývoj zakončený krizí jasně ukázal na slabá místa tohoto přístupu a Taleb hned v úvodu knihy zaujímá k tomuto problému zcela vyhraněné stanovisko (str. 8): „riziko je neměřitelné (s výjimkou kasin a lidí, kteří si říkají ‚experti na řízení rizik‘)“.

Dokladem o síle mylného názoru na charakter rizika je v druhé polovině devadesátých let většinově traktovaná definice finanční kategorie pojištění, podle níž pojištění funguje v ekonomice jako nástroj finanční eliminace škod, které jsou v jednotlivých případech náhodné, vcelku však odhadnutelné. S Talebovým názorem na obtížnou matematickou uchopitelnost dopadů nahodilosti souhlasí i recenzent: Pojišťovny a zejména zajišťovny jako „pojišťovny poslední instance“ operují rozhodující měrou v prostoru nespoutané nahodilosti, tedy potenciální škody, nemohou být v žádném případě „vcelku odhadnutelné“, a tedy ani nemohou platit v učebnicích mikroekonomie fragilisty traktované partie o existenci „spravedlivé“ pojistky, po jejímž uzavření má zůstat majetková situace subjektu stejná, ať dojde ke škodě či nikoliv.

Musíme se tedy smířit s axiomem, že černé labutě jsou vědeckými přístupy neuchopitelné, pro pojišťovnu a zejména pro zajišťovnu znamená katastrofa vždy jen negativní důsledek, který obvykle v historických datech nenalezneme; je tedy obtížně řešitelné i exaktní stanovení ekvivalentní ceny za pojistnou, resp. zajistnou službu. Taleb v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že u malých pravděpodobností chyby modelů narůstají, čím vzácnější je určitá katastrofická událost, tím méně o jejím výskytu víme a tím hůře ji lze vědecky uchopit. Je otázkou, jaké myšlenkové schéma mají ve svých hlavách současní zakladatelé nových zajišťoven, kteří se s optimismem, na základě faktu, že v posledních třech letech nedošlo k velké katastrofě, pouštějí do tohoto byznysu a nižšími sazbami konkurují tradičním, odborně erudovaným a finančně silným zajistitelům. S ohledem na nelineární povahu zajistného obchodu a dokonce i na vyskytující se symptomy selhávání zákona velkých čísel se tato strategie jeví jako dosti odvážná.

Problém nepředvídatelnosti „černých labutí“ a jejich matematické neuchopitelnosti Taleb názorně ukazuje na fukušimské katastrofě. Projekt atomové elektrárny v jedné z technologicky nejvyspělejších zemí světa byl z bezpečnostního hlediska postaven jako efektivní obrana proti příčinám největší poslední katastrofy toho druhu. Reaktor ve Fukušimě byl postaven tak, aby odolal těm nejhorším zemětřesením, jaká byla v minulosti zaznamenána, a jeho konstruktéři s žádnými výrazně horšími nepočítali. Tsunami, která elektrárnu zničila, však znamenala další upgrade „černé labutě“, historická data o nich v sobě žádnou informaci neobsahovala. V zásadě stejný metodologický nedostatek, způsobený insuficiencí usuzování z historických dat, v sobě obsahuje i v současnosti módní stresové testy finančních institucí, jejichž kritériem je hypotetická schopnost testované instituce čelit parametrům posledního nejnepríznivějšího stavu ekonomiky. Zastánci stresových testů ovšem evidentně neberou v úvahu, že tomuto stavu musel v časové posloupnosti předcházet stav méně nepříznivý, jinými slovy stresové testy nevypovídají nic o odolnosti vůči upgrade „černé labutí“, představující historicky následnou vyšší úroveň negativních důsledků.

Problém implementace matematických modelů do ekonomických úloh, pro které není matematika pro svou nedialektickou podstatu vhodná, dokládá v knize Talebem opakovaně kritizovaná kontraverzní teorie modelování portfolia. Taleb se spoluautorem Haugem v roce 2003 sepsali a v roce 2010 publikovali vyvrácení Mertonova a Scholesova fragilistického přístupu, za který dostali v roce 1997 Nobelovu cenu. Talebův komentář je nemilosrdný: „Nobelovu cenu za ekonomii si vysloužili tím, že jen opatřili novým obalem vzorec, který již dříve v mnohem sofistikovanější podobě objevili jiní, a ještě se přitom opírali o matematiku, kterou si doslova vycucali z prstu“ (str. 229). Teorie portfolia je přesto dodnes vyučována na vysokých školách, je to důsledek silné

akademické setrvačnosti, opírající se v daném případě pouze o historické, velmi subjektivní stanovisko Královské švédské akademie v době, kdy byla obecně silně přeceňována úloha matematiky v ekonomii. Obzvláště zářející je na tom skutečnost, že oficiálně byl článek Taleba s Haugem přijat do odborného magazínu až po dlouhých sedmi letech, v mezičase se ovšem stal nejstahovanějším článkem z oboru ekonomie z internetu. Ostatně své o tomto konkrétním případě ví i autor této recenze: V roce 2012 jistý recenzent příspěvku pro renomovaný český odborný časopis na téma talebovské kritiky teorie portfolia v posudku autorovi sdělil, že jde o útok mravence na nemocného slona, toto sdělení učinil paradoxně v době, kdy už slon nějaký čas ležel na zádech. Talebův zobecňující závěr: „... teorie se do praxe neuvádějí. Jsou vytvářeny na jejím základě“ (str. 230).

Taleb na několika místech v knize uvádí jako příklad klasického antifragilního přístupu z učebnic dějin ekonomických učení známý počín Thaléta z Milétu. Tento věhlasný filozof, matematik a astronom byl v 6. století př. n. l. svými odpůrci napadán, že filozofovat musí jednoduše proto, že není uzpůsoben pro byznys. Thalés odpověděl pádne – vsadil na antifragilní čin: v náhodně vybraném roce si pronajal všechny lisy na olivy v regionu, a protože v roce následujícím byla výborná úroda oliv, shrábl velmi slušnou sumičku a pak se zase znovu vrátil ke svému filozofování. Taleb upozorňuje na komentář, který učinil o zhruba tři sta let později jeden z největších myslitelů všech dob Aristoteles: vyložil si základní pointu Thaletova činu přesně opačně. Thalétovu antifragilní sázku na nahodilost a jeho následný úspěch vysvětloval fragilisticky: Thalétovu údajnou analýzou parametrů pro odhad výborné úrody oliv v následujícím roce.

Antifragilní chování Thalétova stylu Taleb ilustruje na tzv. Senecově čince – originálním řešení v situacích nejistoty. Základní myšlenkou je kombinování dvou oddělených extrémů s důslednou absencí střední cesty, tedy užití bimodální strategie s dvěma rozdílnými mody namísto jediného centrálního. Jinými slovy: namísto umírněného přístupu k riziku, představujícímu střední cestu, volíme extrémní opatrnost na straně jedné a extrémní riskování na straně druhé (mírná rizika totiž mohou podléhat obrovským chybám v odhadu). Taleb uvádí příklad aplikace metody tlustých konců na běžné finanční rozhodování: „Ponecháme-li si 90 % finančních prostředků v hotovosti (za předpokladu, že jsme chráněni před inflací) a 10 % vložíte do těch nejrizikovějších cenných papírů, nemůžete přijít o více než 10 %, přičemž potenciální zisk je obrovský“ (str. 171; Taleb ovšem u tohoto příkladu abstrahuje od dalších ohrožení hotovosti, např. krádeží). U tzv. středně rizikových cenných papírů v důsledku chybně vypočteného rizika můžeme ztratit vše, řešení problému „činkou“ kontrolujeme maximální možnou ztrátu, zatímco rizika mimořádných událostí jsou neuchopitelná a fragilní vůči chybám v odhadu.

Thalétův příběh s lisy je ilustrací situace, kdy velikost ztráty je omezená a možný zisk značný, jde o asymetrii s kladným vztahem k volatilitě. Opačný vztah k volatilitě mají ovšem důležitá odvětví ekonomiky – bankovníctví a pojišťovnictví. Tato odvětví jsou limitována zisky, ale možné ztráty jsou neomezené. Banky a pojišťovny přicházejí často při defaultu o jmění strádané po celé generace. Méně časté příklady z pojišťovnictví dokládá Taleb zkušeností Lloyd's: renomovanou společnost před léty téměř položila kauza náhrad škod lidem, kteří onemocněli škodlivým azbestem. Rozdíl mezi oběma druhy výnosů s limity na pravé či levé straně Taleb považuje za záležitost klíčového významu. Z tohoto pohledu nabývá psychologické vysvětlení motivu subjektu k pojištění jeho rizikovou averzí, tedy volbou jisté malé ztráty (pojistného) oproti možnosti ztráty velké, novou dimenzi: kupuje si klient pojišťovny v terminologii teorie her opravdu

produkt se zápornou očekávanou hodnotou výhry? Fragilita nemůže mít psychologické příčiny, distribuce škodných událostí náhodným mechanismem je na nich nezávislá.

Téma nelimitování pravé strany vztahu k volatilitě bankovního sektoru dokládá Taleb v knize příběhem z Prahy, kam byl autor v roce 2007 pozván, aby na schůzce vedení banky Société Générale představil své myšlenky na téma mimořádných událostí a s nimi spojených rizik. Mluvil o nefungujících pseudotechnikách řízení rizik a o nutnosti soustředit se na fragilitu a zajištění ve stylu strategie činky. Během přednášky mu vedoucí bankovního oddělení řízení rizik stále skákal do řeči a po skončení prezentace jej účastníci schůzky z vrcholného vedení banky ignorovali. O několik týdnů později, když vypukla kauza Kerviel, při které banka přišla o šest miliard dolarů, se Taleb dočkal zadostiučinění: Kerviel byl přímý podřízený onoho muže, který dával najevo největší nelibost a pohoršení nad obsahem Talebovy přednášky.

V této souvislosti je jistou zajímavostí Talebův komentář k aspektům současné přeregulace bankovního a pojišťovacího sektoru: „... čím složitější je daná regulace a čím byrokratičtější je celý systém, jehož je součástí, tím větší možnosti pozdějšího obohacení nabízí regulátorovi, který se vyzná v celé její spleti a zná její slabá místa... Jde o asymetrii, kterou člověk disponuje na úkor druhých“ (str. 427). Taleb tento závěr dokumentuje konkrétním příkladem bývalého vysoce postaveného regulátora, který mu nabízel účast v soukromém investičním produktu, jehož podstatou bylo využití znalosti slabých míst regulace, na které se dotýčný předtím podílel.

Z kontextu Talebovy knihy také plyne, že rovnováha, kterou obecně a v ekonomii zvláště považujeme většinou za žádoucí stav, je více méně stavem patologickým: pro biologické systémy nastává ekvilibrium ve chvíli, kdy tyto systémy nikterak neintegrují s okolím, tedy v okamžiku smrti (str. 66). Většina systémů, aby mohla normálně fungovat, vyžaduje určitou míru volatility, nahodilosti, stresu a neustálý tok informací, a právě jim může nedostatek volatility uškodit (str. 67). Za systém, pro který je statická rovnováha smrtící, považuje Taleb i systém ekonomický, pro fungování systému je nutná dynamická nerovnováha, uplatňování strategie činky a těžení subjektů z pozitivní volatility. Tato teze vyvrací klasickou ekonomickou teorii o ekonomické rovnováze, v níž nabídka se rovná poptávce, a tento stav je jediným optimálním stavem, při kterém nedochází na trhu ani k přebytku ani nedostatku zboží. Ovšem o způsob, jakým má být rovnováha docílena, se tyto modely příliš nestarají, opírají se o silný předpoklad racionální volby idealizovaného *homo oeconomicus*, který neodpovídá reálnému multikriteriálnímu rozhodování lidí.

Talebova poslední kniha je, jak sám říká, v některých ohledech velmi osobní: „autobiografické úvahy a podobenství se v ní pojí s podrobnější vědeckou a filozofickou analýzou. Píšu-li o pravděpodobnosti, vkládám do toho celou svou duši a veškerou svou zkušenost s podstupováním rizik, co píšu, mi diktují tak říkajíc mé vlastní rány a nemohu tedy oddělit myšlenky od autobiografie“ (str. 23). Taleb svou knihu psal s potěšením a radostným prožitkem. Jeho přáním je, aby i čtenářům přinesla nevšední zážitek, aby ji četli pro radost a ze zvědavosti, zkrátka proto, se při čtení nenudí a že je četba knihy baví. Recenzent zmíněná Talebova kritéria splnil, navíc věří, že se tak stane většině čtenářů této skvělé knihy. Pokud se jim navíc podaří změnit své nazírání na volatilitu a všudypřítomnou nahodilost a naučit se těžit z Talebova konceptu antifragility, budou se umět lépe vyrovnávat s nástrahami moderní doby, která si bohužel s volatilitou příliš nerozumí.